

ISSN 1814-4764

06 >

9 771814 476008

МЕДОНОСИ І ПИЛКОНОСИ – ЦІЛИТЕЛІ З ДЕНДРОПАРКУ ДОКТОРА А. І. ПОТОПАЛЬСЬКОГО «ПЕРЕМОГА»

КИЗИЛОВІ САДИ В УКРАЇНІ – ЦЕ РЕАЛЬНО, ВИГІДНО І ПЕРСПЕКТИВНО

Добрий медозбір залежить від багатьох кормових баз з різноманітних природних і культивованих медоносів.

Радимо кожному бджоляреві на своїх земельних ділянках виростити «килим пасічника» з медоносів – трав, кущів,

ліан і дерев, які квітнуть у різні терміни упродовж пасічницького сезону та можуть забезпечити бджолині сім'ї кормами.

У цій статті ви дізнаєтеся про дивовижну медоносну рослину – кизил.

З вами, дорогий наш читачу, ми на сторінках журналу «Пасіка» знайомилися з багатьма унікальними рослинами, які за безкорисну допомогу людям заслужили любов і масове розповсюдження в Україні. Наступний наш матеріал буде присвячений **кизилу** або **дерену справжньому**. Про кизил можна писати дуже багато, і стаття може перевищити обсяг журналу, тому через обмежені можливості викладання матеріалу спробуємо стисло викласти основні дані про цю унікальну рослину, яку можна назвати флагманом безпроблемного садівництва.

Загальний опис. Кизил або дерен справжній – кущ (дерево) висотою 2–5 м з округлою кроною. Має листки черешкові, супротивні, від яйцеподібних до ланцетних з загостренням на верхівці (6–10 см в довжину), вкриті маленькими прилистниками волосками. Квітки розвиваються і розпускаються в парасолькоподібне золотисто-жовте суцвіття до появи листочків – одні з найперших вісників весни. Квітки дрібні (до 8 мм у діаметрі, мають чотири пелюстки і стільки ж тичинок. Цвіте у березні-квітні. Плід – темно-червона (буває жовта і рожева) овальна або грушовидна кістянка (довжина

плоду – 36–38 мм, ширина – 18–20 мм завдовжки). Кісточка веретеноподібна, тверда. Стиглий плод має приємний кисло-солодкий смак.

Коренева система поверхнева (глибина залягання від 20 до 120 см від поверхні ґрунту) і потужна. Основна маса скелетного коріння знаходиться на глибині 10–60 см. У верхньому шарі зосереджено 40–60 % фізіологічно-активного коріння. У кизилу немає періодичності у плодоношенні. Іноді він вимагає вологи та поживних речовин. Як відомо, на добрих ґрунтах і росте, і плодоносить все добре, тому і невибагливий дерен справжній за поживні речовини і своєчасний полив у посуху віддячить добрим врожаєм. Для кизилу додавання вапна в ґрунт значно прискорює ріст і плодоношення.

Ця рослина – чудовий найранніший медонос. Запилюється кизил бджолами, джмелями, деякими видами мух. Але при несприятливих умовах для польоту комах врожай може знизитися.

Відомо, що здавна кизил на території України зростав у великій кількості в Криму, Закарпатті, Карпатах, на берегах Дністра і Дунаю та в південних районах країни (в основному в лісах і гірських районах). На

початку XIX століття багато кизилових кущів було висаджено в Донецькій, Дніпропетровській, Чернігівській, Київській, Івано-Франківській, Вінницькій, Хмельницькій, Черкаській областях.

Монахи в давнину виявилися основними пропагандистами і популяризаторами кизилу. Вони з Херсонесу на північ до своїх монастирів, де закладалися перші промислові сади, переносили з собою насіння і саджанці культурних рослин Криму, зокрема і кизилу. Про це нам нагадують назви сортів Видубицький, Володимирський, Лук'янівський. Також відомо, що приїжджі лікарі швидко покидали ті краї, де був поширений кизил – не було сенсу залишатися там, де росла ця корисна вітамінна рослина і її цілющими властивостями користувалося тамтешнє населення. Відомий середньоазіатський науковець, філософ, лікар-цілитель древності Авіценна писав, що кизил так сильно зв'язує, що плоди його здатні іноді заживлювати глибокі рани. Погодьтеся, в умовах війн це важлива властивість рослини, цілющій силі якої в даній статті буде присвячений цілий розділ.

Садівників, аматорів приваблює його невибагливість до умов зростання – можна ви-

рощувати на будь-яких неугіднях, схилах, рівнинах, гірських районах висотою до 1500 м, на щебеневих, карбонатних, шиферних, кам'янистих, бідних на гумус і неглибоких ґрунтах. Погано росте кизил лише на кислих болотистих ґрунтах, але і ця проблема вирішується, якщо для покращання умов додати вапно за рік до посадки саджанців.

Крім того, через рік після посадки культурних саджанців вже отримуємо першій демонстраційний врожай і в наступні 200–300 років життя дерева ніколи не буває, щоб кизил не плодоносив. Більше того, він нарощує врожаї, незважаючи навіть на те, що цвітіння припадає інколи на морозну погоду. Але найцінніше, що цвіте завжди першим і завжди в теплу весняну погоду обліплений бджолами, які злітаються звідусіль, вдячні за жовті феєрверки квітів кизилу, що полум'яніють у голих весняних садах протягом майже місяця. Гілки кизилового дерева, буває, згинаються від ваги кількості бджіл, що спішать взяти перший нектар і пилок після зими для розвитку сім'ї, і нагодувати свій молодняк харчами та вітамінами.

Медопродуктивність кизилу у середньому становить 25 кг/га. Одна квітка виділяє, за твердженнями фахівців, 0,015 мг цукру в нектарі. Кизил ніколи не потребує обробки від хвороб і шкідників, від яких страждають сади вишень, черешень, яблук, слив і груш – це ще один великий плюс на користь вибору кизилу: ви завжди будете з екологічно чистим врожаєм. Його ягоди визрівають майже останніми з усіх садових плодів і досить довго висять, що теж має неабияке значення.

У дендропарку «Перемога» доктора А. І. Потопальського села Ходаки кизил, на жаль, представлений лише двома деревами, що виросли на кислих ґрунтах із п'яти посаджених майже сорок років тому сіянців сортових рослин. Вони передані дендропарку одним з наших задумів, колишнім старшим науковим співро-

бітником Ботсаду НАН України імені М. М. Гришка І. Р. Кисилевським. За 40-річний період розростання насаджень та переключення уваги і турботи з насаджень на бюрократичні довготривалі справи вирішення проблем дендропарку його ентузіастами, кизил опинився в густих хащах інших дерев. Але дерева щороку плодоносять. Ягоди сіянців культурних форм смачні, корисні, у посушливі роки – дрібні. За цей час з'явився і досвід про неабияку цінність цього виду рослинного царства. Ілюстрації (*на сторінці 29*) представлені фотографіями різних авторів: ягоди сортового кизилу з колекції одnodумців дендропарку «Перемоги» сім'ї Кузнецових (2021 р.) і квітучі гілки кизилу з задоволеною бджолою з дендропарку «Перемога» (2021 р.).

Диво – дивна **цілюща сила кизилу**. На всій території України тисячоліттями з лікувальною метою використовують плоди, кору, коріння, пагони, листя та мед кизилу. Плоди кизилу мають протицинготні, протидіабетичні, жарознижуючі, протизапальні, бактеріцидні, протималарійні, жовчотасечогінні властивості. Їх використовують в сирому і сухому вигляді як кровотворний засіб при анемії і дефіциті вітамінів. Особливі успіхи мають дитячі лікарі, які додають в лікувальне харчування плоди кизилу, при захворюваннях у дітей (кір, скарлатина, рахіт, грип, ангіна, дизентерія). Добрі результати одержані при використанні плодів у хворих тифом, хворобах шлунково-кишкового тракту, як в'яжучий засіб при проносах, в якості тонізуючого засобу при туберкульозі, болях у попереку, шумі у вухах, як сечогінний і протизапальний засіб при гострому запаленні сечового міхура (циститі). Також плоди поліпшують обмінні процеси в організмі тому рекомендовані при захворюваннях суглобів, подагрі, шкірних захворюваннях, діабеті. Біологічно активні речовини в плодах нормалізують проникливість і еластичність стінок кровоносних судин, попереджують склероз судин мозку, по-

кращують пам'ять, кмітливість, а також підтримують нормальний кров'яний тиск та серцеву діяльність. Кизиловий мед має такі ж цілющі властивості.

В корі кизилу, листях і ягодах знайдені високі концентрації органічних кислот (яблучної, лимонної, бурштинової), танінів, пектинів, поліфенолів, катехінів, антоціанів, флавонолів, Р-активних сполук, ефірних олій, простих цукрів – фруктози і глюкози, а також цінний мінеральний склад елементів: залізо, натрій, калій, магній, фосфор, кальцій та інші. Кісточки містять до 31 % надзвичайно корисної олії. Підсмаженими їх можна використовувати, як сурогат кави, а листя – як сурогат чаю.

Для чоловічого організму дуже корисний кизил тим, що відмінно тонізує м'язову і нервову систему, таким чином сприяючи відновленню організму після перевантажень. Чоловікам, які піддаються впливу шкідливих умов, плоди кизилу допомагають очистити організм від токсичних речовин. Насичення організму корисними поживними речовинами завдяки плодам кизилу підтримує здоров'я в несприятливому середовищі. Також плоди є добрим засобом, загально визнаним сексопатологами і урологами для нормалізації роботи сечостатевої системи.

Для жіночого організму користь кизилових плодів полягає у прискоренні і відновленні після менструальних та після родових крововтрат. При цьому вони здатні стимулювати нервову систему при стресах і депресивних станах. Особливо це стосується ускладненого важкими подіями сучасного життя нашого народу.

Не рекомендують вживати ягоди кизилу перед сном, завдяки сильній стимулюючій та тонізуючій дії на нервову систему людини. Обережно треба вживати їх при гіпертонічній хворобі та індивідуальній непереносимості.

Коріння і кора використовуються в народній та науковій медицині як протималарійний засіб, при лихоманках, рев-

матизмі і особливо при запаленнях печінки (гепатитах). Відвар кори і листя вживають при захворюваннях нирок і печінки. Настій пагонів з листям використовують як жовчогінний засіб при захворюваннях печінки і жовчного міхура. Високі концентрації органічних кислот в плодах і відварах листя створюють оптимальні умови для виділення та дії природнього інсуліну при діабеті і добре впливають на вуглеводний обмін. Плоди належать до рослинних продуктів з малим вмістом цукру, мають невеликий глікемічний індекс і невисоку калорійність; на 100 г маси всього доводиться 40 ккал, води – 85 %, вуглеводів – 10 %, що робить продукт бажаним для тих, хто тримає фігуру та вагу в нормі.

Вітаміну С в ягодах кизилу не менше, ніж у чорній смородині і шипшині. Але, якщо врахувати невибагливість культури у вирощуванні та неабияку врожайність (до 40 відер з одного дорослого дерева), то привабливість і перевага завжди у кизилу. Якщо на ділянці посадити не 2 плодоносних дерева, а сад не менше ніж з 10-ти дорослих культурних рослин кизилу – то одержимо промисловий врожай. Його унікальність і лікувальна цінність підвищують вартість ягід, що дає значний прибуток господарству. Якщо врахувати ранньовесняну місячну допомогу квітучого кизилу бджолам, тобто підвищення медозбору на пасіці в голодний період і міжсезоння, то виявиться багато переваг для вибору цієї культури для присадибного вирощування, а саме до 300 років без особливого догляду, без обприскування (економія коштів на дорожочинні обробки садів), вирощування майже абсолютно невибагливої культури, ранній медозбір, вересневий збір врожаю унікальних цілющих ягід і дорожочинна спадщина прапраправнукам. Таким чином, кизилі кущі обов'язково повинні бути на кожній присадибній ділянці як лікувальна рослина, яка здатна суттєво підвищити імунітет і зміцнити організм, особливо на території України

(яка, на жаль, сплюндрована передчасно забутою Чорнобильською катастрофою та наслідками найбільш руйнівної в історії людства війни росії проти України).

Використання. З плодів кизилу готують варення, джеми, начинки для цукерок, компоти, мармелади, пастилу, маринади, соки, сиропи, екстракти, кисилі, вина. Зелені плоди солять з лавровим листом і фенхелем (нагадують оливки і додаються до м'ясних та рибних страв). В минулі часи кизил збирали і для винокурної промисловості. При цьому плоди попередньо зброджувалися. На Кавказі із сухих плодів кизилу виготовляють лаваш, який є добрим протицинготним і дієтичним засобом.

Латинська назва кизилу «корнус», що в перекладі означає твердий, як ріг, пояснює використання його деревини. Деревина кизилу має красиву текстуру, буровато-жовте ядро і світлу заболонь, достатньо міцна, тверда і важка. З неї в давнину і дотепер виготовляли деталі годинникових механізмів, зубці коліс млинів, ткацькі човники, важкі ковальські кувалди, рушничні шомполи і приклади, сувеніри, ручки ударних інструментів, ґудзики для одягу, стріли, списи, рукоятки мечів, інкрустовані меблі, мозаїчні підлоги, різьблені двері для прикрашання багатих покоїв. Вироби з деревини кизилу мають вигляд різьблення по кістці, що навіть досвідчені ювеліри не в змозі відрізнити підробку. Тому і багаторічні кизилі насадження Криму переважно знищені і пішли за кордон на прикрашання вілл та палаців. Крім того, корою кизилу фарбували вироби в жовтувато-сірий колір, дубили цінні шкіри.

За легендою, засновник Риму Ромул мав спис з кизилу, і після того, як він окреслив межі Вічного міста, встроїв списа в землю і спис виріс кизилі в деревом. Наші закарпатські умільці дотепер роблять з деревини дерену справжнього декоративні портсигари, шкатки, канцелярське приладдя та інші різні сувеніри.

Розмноження. Розмножують дерен справжній насінням і вегетативно (живцями, відсадками, кореневими паростками). Найбільш перспективний спосіб поширення насіннєвий. Насіння висівають після 2–3 місячної стратифікації. Але агротехніка культивування кизилу досить складна, тому в культурі він мало розповсюджений. Для одержання добрих результатів у розмноженні кизилу його треба правильно посадити і забезпечити належний догляд на початку росту. Йому не треба виділяти окреме місце в саду, бо може прекрасно плодоносити в тіні дерев. Кизил частіше садять між персиками, тому що він створює захисну крону, яка оберігає від пересихання власного поверхневого коріння, а також інших фруктових дерев. Знавці цієї культури пропонують використовувати такі сорти, як **Семен, Світлячок, Володимирський**. Детальну інформацію про сорти, агротехніку, розмноження, аматорського і промислового вирощування допитливий читач знайде у книгах провідного спеціаліста по кизилу, професора, доктора біологічних наук, співробітниці Національного ботанічного саду НАН України імені М. М. Гришка **Світлани Клименко**, яка є автором понад 20 сортів перспективних сортів цієї цінної культури. В захоплюючій книзі подружжя **Володимира та Ніни Волкових (2010 р.)** «Саду – цвісти! (садівництво без проблем)» наведені реальні дані про практичне використання сортів кизилу в різних кліматичних зонах України.

Ресурси дикорослого кизилу непостійні, змінюються під впливом господарської діяльності людини. Екологи, біологи науковці спостерігають значне зменшення площ насаджень кизилу в природі, як результат деструктивної діяльності сучасної людини-споживача. Лісові форми кизилу мають маленькі плоди, малосоковиті, особливо в посушливі періоди при недостатньому освітленні, але при достатній кількості світла – врожай зростає удвічі. Скорочення дикорослих форм

Квітуче кизил

Плоди кизилу

кизилу можна компенсувати насадженнями сіянців, прищепленими перспективними культурними сортами, які на другий рік посадки дають свій перший демонстраційний врожай, а на третій – промисловий, що покриває витрати господаря плантації і в наступні роки приносить стабільні прибутки.

Свого часу завдяки ентузіазму відомого науковця, колишнього старшого наукового співробітника Ботсаду НАН України імені М. М. Гришка **І. Р. Кисілевського** в співпраці з співробітниками IOVNU і відділу модифікації структури біологічно активних речовин ІМБІГ НАН України та ентузіастів дендропарку «Перемога» с. Ходаки були вирощені промислові плантації калини і обліпики у Західній Україні. Тепер настала черга розповсюджувати і культивувати культурні форми кизилу. Під гаслом «Сади України – сади Перемоги» можна закласти підґрунтя

для інтенсивних щорічних врожаїв з невибагливих для вирощування рослин, які мають багато господарсько-цінних ознак. За фінансової підтримки Уряду Канади анонсовано наприкінці березня 2022 р. проєкт міжнародної технічної допомоги «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), що впроваджується Alinea International. Кампанію «Сади Перемоги» активно підтримують Міністерство розвитку громад та територій України та Міністерство аграрної політики та продовольства України. Ідея кампанії полягає в тому, щоб не допустити продовольчої кризи в Україні в умовах війни, максимально ефективно використавши всі доступні земельні ділянки для вирощування продуктів харчування. Ми ж, у свою чергу, дивимось у майбутнє – в сади безпроблемного садівництва, яким відповідає культура кизилу. Тож за роботу, шановні колеги, з Божим благословенням і незгасаючою

всенародною наснагою посадимо кизилкові сади у кожному куточку України!

А. І. ПОТОПАЛЬСЬКИЙ,
кандидат медичних наук,
доцент,
директор Інституту
оздоровлення і
відродження
народів України,
заслужений винахідник
України,
керівник «Центру
духовного відродження
та оздоровлення людини і
довкілля» на базі
Національного
університету
біоресурсів і
природокористування
України,
старший науковий
співробітник Інституту
молекулярної біології і
генетики Національної
Академії наук України
labmsbar@gmail.com

Фото автора і однодумців